

Egy város és evangélikus kollégiumának elvesztése

1665-ben Felső-Magyarország evangélikus rendjei, a szabad királyi városok követei, gróf Thököly István, továbbá más főnemesek és nemesek összegyűltek Kassán, hogy határozzanak egy evangélikus főiskola megalapításáról. Egybehangzó döntéssel született meg a terv: a tanintézményt Eperjesen építik fel. Ennek érdekében gyűjtést rendeztek. A felajánlások nyomán elképesztően magas összeg, csaknem százezer forint gyűlt össze. A Keczer család egymaga tízezer forintot, Wittnyédy István ügyvéd pedig hatezer forintot ajánlott fel. Eperjes városa az épület számára a piactér legszebb részét jelölte ki, továbbá két faluval és egy nemesi birtokkal járult hozzá a felajánlásokhoz...

Gömöry János írta az Eperjes és az evangélikus kollégium története című munkájában (szerkesztette Nemessányi Lászlóné; Budapest, 1994): „Az új főiskola alapítása országos feltűnést keltett. Maga I. Lipót császár két rendeletet is kibocsátott, amelyben az eperjesieket büntetéssel fenyegeti, ha akadémiát mernek felállítani. Mindez azonban nem akadályozta meg, inkább siettette az új épület felépítését. Rövid másfél év alatt elkészült a hatalmas épület [1667], amely eredeti alakjában remeke volt az ún. felső-magyarországi reneszánsz stílusnak. Az intézmény fenntartói nagy gonddal készítették el az iskola szervezeti szabályait és tantervét.”

Magyar főúri színjátások

Gróf Thököly István 1668 januárjában beíratta fiát, Imrét az új tízosztályos főiskola gimnáziumának grammatikai osztályába. A fiú a magyaron kívül jól beszélt németül, latinul és szlovákul. Játszott a kollégium színjátészó körében, és 1669 októberében a vizsgák utáni színelőadásban is szerepelt. Thaly Kálmán történésznek, a kuruc kor neves kutatójának Thököly Imre és iskolatársai mint színjátások című írásából (Századok, 1880) választ kapunk arra is, hogy milyen lehetett a szlovák nyelv elfogadottsága Felső-Magyarországon a 17. században.

Thaly Kálmán Budapesten, az evangélikusok egyetemes konventjének kéziratárában rábukkant egy iskolai színmű vázlatára, amelyet Brewer Sámuel Iőcsei nyomdájában nyomtak 1669-ben. A Papinianus Tetragonos című háromfelvonásos színművet 1669. október 4-én, a vizsgák után adták elő Eperjesen az evangélikus gimnázium diákjai. A latin nyelvű darab első felvonásának végén „német, a második után magyar, végre a harmadik után tót nyelvű felvonásközi jelenetek adattak elő”. Thaly szavaival: „Vagyis, betűrend szerint a következő magyar főúri és nemesi családokból származó eperjesi tanulók vettek részt a Rómában majd Pannoniában játszódó [...] dráma színpadi előadásában: Abaffy, Bánó, Bertóthy (és pedig négy Berthóthy-fiú), Berzeviczy, Boronkay, Budaházy, négy Dobay, Fejérpataky, Feldmayer, Fleischacker, Füzesséry, Ghyczy, Gilik, Gosztonyi, Gömbös, három Görgey, Harsághy, Hodossy, Horváth de Gradecz, Hosszú- tóthy, Huszár, Ilosvay, Izdency, Jánoky, hat Keczer, Kellemessy, Kisfaludy, Kiszely, Kőszeghy, Makay, Máriássy, Melczer, Merse de Szinye, két Nemessányi, Orbán, Palatics, Petenády, két b. Petróczy, két Petróczy, b. Pongrácz, Róth, három Saárossy, Semsey, Serédy, Splénius, Somossy, Szalay, Szikszay, két Szirmay, Sztankay, Tholdt, gr. Thököly, Tichy, két Tőke, Unger, három Vitthnyédy (kettő de Muzsaj, egy de Egerszeg), három Weber, Záborszky.”

Balsors verte sebek

Sáros vármegye tehetősebb nemesinek és polgárainak életében nagy szerepet játszott az eperjesi evangélikus főiskola (kollégium). A tapolylucskai és kükemezei Bánó család tagjai közül is sokan végeztek itt. A Bánók anyagilag, ha pedig kellett, nyilvános kiállításukkal is támogatták a patinás tanintézetet. Durovics Alex és Kónya Péter Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói 1667–1850 című, magyar és szlovák nyelvű könyvéből (Budapest, 2015) tudjuk, hogy a színművázlatban szereplő Bánó

nevű diák a zsálmányi illetőségű Bánó Ferenc lehetett. Hörk József Az eperjesi ev. ker. Collegium története (Kassa, 1896) című könyvében szinte minden részletre kiterjedően feldolgozta a rangos tanintézmény történetét, amelyből olykor felvillan a Bánók támogató részvétele is. Íme, néhány idézet: „Közben újra gyarapodott az iskola alapítványokban. 1767. jan. 26-án Bánó Imre özvegye, Kükemezey Klára adott 100 Rfl.[-ot] [rajnai forint].” 1806 februárjában „újólág nevezetes alapítványok tétettek a Collegium javára. Ez alapítványok összege 1900 frtot tett. Adakoztak pedig: Szulyovszky András 100 frt, Pulszky Károlyné, Várady-Szakmáry Judit 100 frt, az alumneumra [papnevelde] Várady-Szakmáry Dániel 50 frt, Szontagh Sámuel kassai lelkész (az alumneumra) 100 frt, Szirmay János 500 frt, Dessewffy Tamás 200 frt, Dessewffy Tamásné, Gyürky Teréz 100 frt, Bánó József 150 frt, Szirmay Antal 300 frt, Szirmay Zsigmond 250 frt, Karove András 50 frt. [...] kihirdettetett lucskai Bánó Gábor végrendelete 1845. márc. 19-dikén. Lucskai Bánó Gábor végrendelete még 1826. aug. 26-ról volt keltezve. Ennek értelmében a Collegiumnak hagyta ásványtani, természetrajzi és természettani múzeumát, történeti és földrajzi gyűjtemé- nyeit, 4000 darabból álló könyvtárát és hagyott azon felül 300 pengő frt-ot.”

A kollégium életének nehéz időszakáról tanúskodik az a levél (eredetije e sorok írójának birtokában van), amelyet az eperjesi kollégium intézett Bánó Józsefhez 1851-ben: „Tekintetes esperességi Felügyelő úr, Igen tisztelt Kegyes Pártfogó urunk! Három évtől óta árvaságban állnak egyházkerületi iskoláink. Az Egyházkerület és a t. cz. Pártfogóság legjobb szándék mellett sem folyhatott be tanodáink gyámoltására úgy, mint az azelőtt történt. A viharos időkben sokat, talán mindenkézt legtöbbet szenvedett az Eperjesi kerületi Collegium, mit annak idejében részletesen fogunk kimutatni. Azonban minden mostoha körülmények közepette is, sem az evang. szellemhez, sem iskolai feladásához [feladatához] nem lett hűtelen a szorongatott intézet. A hadjárat és balsors-verte sebeket, mint lehetett kötözgeté, jogait fenntartá, tanítási működé- sét habár többnemű áldozatokkal is folytatá [...] »Communibus consiliis« ez jelszavunk mint Evangélikusokhoz illik. Az evang. egyház és iskola üdve, becsülete, dicsősége E. Kerületünk keblében az mit szemmel tartunk, minek minden más tekintet és érdeket alárendeltetni ohajtunk. Nyelv és nemzetiség miatt reménylünk nem lesz meghasonlás kö- zöttünk, holottis a főérdek az evang. elem és alapos mindenoldalú műveltség...”

A sajátos nyelvezetű levél e részletéből is kiderül, hogy az 1848–49-es szabadságharc leverése után az iskola nehéz helyzetbe került, ám ennek ellenére igyekezett fenntartani magát. Az önkényuralmi rendszer bevezetése új kihívások elé állította az intézmény vezetőit, ezért is tartották szükségesnek, hogy az iskola további munkáját és sorsát meghatározó egyházkerületi gyűlést hívjanak össze. Ennek előkészítéséhez hívták a felügyelőket és a támogatókat. Az Eperjesen 1851. március 25-én kelt levelet Joób Vendel „az Eperjesi kerületi fő Tanoda helybeli felügyelője” és Vandrák András igazgató, filozófiatanár írta alá.

Hörk József a kollégium fennállása kétszázadik évfordulójának 1867. szeptember 10-én tartott ünnepségéről (Vandrák András feljegyzése alapján) ugyancsak beszámolt. E szerint „ünnepélyes, impozáns menet indult a már félig megtelt s pompásan díszített evangélikus templomba. A templomi ünnepély a »Jövel szent lélek« eléneklésével s egy imával vette kezdetét, melyet a díszes oltárról a Collegiumnak egykori növendéke, a kitűnő Máday Károly superintendens mondott”. Ezután karének következett, majd „Bánó József coll. ker. felügyelő adta elő vázlatosan a Collegium derűs és borús, viszontagságos életét és jelezte a Collegium fontosságát itt a felföldön nemzeti és protestáns szempontból”.

Bánó József természetesen nemcsak beszédeket mondott, hanem anyagilag is segítette az intézményt. 1882-ben például „a jogakadémiai alap javára 400 forintot gyűjtött”. Egy évvel később – 1883. szeptember 15-én – a Vandrák András félszázados tanársága alkalmából rendezett ünnepségen ismét szerepelt, de már az Eperjesen 1885 szeptemberében megtartott evangélikus tiszai kerületi gyűlés „Bánó József coll. kerületi felügyelőnek lemondását »a legőszintébb sajnálattal veszi tudomásul« és neki működéséért »hálás köszönetet szavaz«, egyúttal megválasztja Keczer Miklós cs. k. kamarást és országgyűlési képviselőt”. Később Bánó József fia, Árpád vette át a stafétabotot, s lett kollégiumi felügyelő. Ő Gömör Jánossal, a kollégium igazgatójával együtt élte meg az ősi intézmény elvesztését, a magyar nyelvű oktatás felszámolását.

Magyar szó már nem visszhangzik

Gömör írta Emlékeim egy letűnt világról (Budapest, 1964) című könyvében: „Eperjesre 1918 karácsonya előtt bevonult a csehszlovák katonaság s vele együtt több olyan nyugati szlovák, akikben a nemzeti érzés sovinizmussá fokozódott. A hivatalokban a régi tisztviselőket félreállították, az összes magyar intézmények működését betiltották, az utcai és üzleti magyar feliratokat szlovák nyelvűekkel cserélték fel. A városi levéltár századokra visszamenő iratait leszórták a városháza lépcsőjének aljára. Negyven magyar polgárt túszként a terezini fogolytáborba szállítottak.

Az elemi iskolai tanítókat a vidékről is a vármegyházára rendelték, és itt az új szlovák tanfelügyelő szemükre vetette eddigi működésüket, megfenyegette őket, hogy állásukat veszítik, ha nem szlovákul beszélnek, és az új államnak hűséget nem esküsznek. [...] 1919 őszén [...] Dr. Ján Ružiak keleti egyház kerületi felügyelő és Pavel Neckár püspöki titkár, az államhatalom képviselőinek közreműködésével katonai karhatalommal átvette a Kollégium épületét, miután előbb Bánó Árpád kollégiumi felügyelő erélyesen tiltakozott minden erőszak alkalmazása ellen, és megtagadta a Kollégium átadását.”

Sáros vármegye székhelye az első világháborúig eleven magyar társadalmi, szellemi központnak számított. Ablonczy Balázs írja a tanulmányában (Virtuális vármegye: Sáros, 1820–1940), hogy egy 1930-as évekből származó statisztika szerint Eperjesen a magyarok száma még kilencszáz fölött volt. Hozzátehetjük: azóta viszont oly mértékben sikerült őket kisöpörni a városból, hogy manapság nagyjátóval sem találunk háromnegy magyar családnál többet.

A magyarok szemszögéből tehát a megye, a város és a kollégium elveszett. A magyarok és a szlovákok közötti viszony ma szinte minden tekintetben jónak mondható. Az elmúlt száz év alatt végbement magyar vonatkozású etnikai változások azonban szembetűnőek. Ezek érzékeléséhez elegendő megismernedni Eperjes századfordulós világával, azután felkeresni a mai Prešovot, amelynek műemlékekben gazdag óvárosa őrzi ugyan a régi idők hangulatát, de magyar szó már nem visszhangzik az ősi falak között.

Az írás részlet a szerző Családban a nemzet — A tapolylucskai és kükemezei Bánók nyolc évszázada című, megjelenés előtt álló kötetéből.

A cikk az Evangélikus Élet magazin 82. évfolyam, 21. számában jelent meg, 2017. május 28-án.